

Adattár PAB-UEAB
Siófoki konferencián
elhangzott 1980. u.dj. 27.

Küszaj Judit, A nagycsaládi szervezet
szétbomlása Belső - Somogy reformációs
családainál a jobbágyfelzárkózás után

Somogy megyében éppúgy, mint másutt az országban¹ a jobbágyság évszázadaiban a telkes, féltelkes stb. jobbágyok egy része nagylétszámú, több generációt együtt tartó, kiterjesztett - a néprajzozók által - nagycsaládnak mondott lokális, munkaszervezeti és nagyjából² vérégi² szervezetben éltek. Egy-egy jobbágytelek megművelése, a szolgáltatások teljesítése, a munkaerő újratermelése több munkáskezet is igényelt, a családfő maga nem volt elég hozzá. Ezért volt szükség a család együtttartására. Az "egy kenyéren élők" illetve az apai irányítás alatt patriarchális viszonyok között tevékenykedő több munkaképes férfit tartalmazó családok összetételük szerint számos változatot képviseltek. De a nagycsaládi szervezet nem volt kizárólagos formája az egész telken élő családoknak sem. A családok elnéptelenedése /jérvány, utód hiánya/, különböző gazdasági tényezők /elszegényedés, vagy éppen bizonyos lehetőségek miatt szétvállalkozás/ okozhatták a nagycsaládi szervezet felbomlását, megszűnését³.

E témával Somogyban ezideig alig, s csak más témák kapcsán foglalkoztak a néprajzozók és csupán a XIX. század elejétől kezdődően történészek tudomásom szerint nem. A nagycsaládi szervezetnek Somogyban a szabadparaszti gazdálkodás időszakában is meglévő maradványai indokolják a korábbi idők e vonatkozású kérdéseinek tisztázását és

feldolgozását. Ez több tudományág - így a néprajz, gazdaságtörténet, a XVII-XVIII. századdal foglalkozó demográfia⁴ számára is gyümölcsöző lenne.

A XVIII. századra vonatkozóan megjelent egy olyan somogyi forrásközlés a Somogyi Múzeumok Közleményeinek 2. kötetében, melyből következtetni lehet nemcsak a nagycsaládok létére, de az együtt élő rokonok egymásközi kapcsolataira is⁵. Ez a XVIII. század közepén készült egyházi lélekösszeírások egyike Somogyvárról s a hozzá tartozó filiákról. Ebben a népességet házanként veszik számba, tehát nem együttélő családonként, mégis több támpontot ad, mint pl. az 1701, 1715, 1725. évi országos összeírások, amelyek a jobbágyfők mellett feltüntetik a gazdával élő munkaképes férfiakat, /filiu, fratres/, így pl. 3-4 munkaképes férfi éppugy jelenthet nagycsaládot /apa feleségével, 2-3 nős fiával/, mint egyszerű családot /apa 2-4 még nem nős fiával vagy nőtlen testvérével./ A Horváth József fordításában közölt egyházlátogatási jegyzőkönyv nagyjából horvát betelepítettekéről szól. Eddé esetében magyarokat is számbavettek, így pl. a kálvinista Szabó Jánossal és feleségével egy házban írják össze két nős egy nőtlen fiát, két lány gyermekét is, összesen 9 tagú családot, ugyanabban a házban Anna nevű zsellér özvegyasszonyt és István nevű kanászt. Az utóbbiak nem tartozhattak a családhoz. A katolikus Takács János feleségével, három nős fiával, menyével és két kiskorú fiával egy lányával azaz ugyancsak kilencen

alkottak egy háznépet.

A belső-somogyi vizsgálatoknál sajnos a Padányi Biró Márton-féle visitatió anyaga egyes községek esetében /pl. Cséköly/ csak a kisebbséget adó katolikusokat vette ilyen lelkiismeretesen számba.⁶

Megjegyzendő, hogy esetenként egyes földesuri összeírások, urbáriumok egynémelyike a családszervezeti kérdések kutatóinak még több támpontot ad, mert nem házanként hanem gazdasági egységet képező családonként veszi számba a népességet. Ilyeneket dolgozott fel most nyomdában lévő dolgozata⁷ egy részében Szuhay Péter. A Széchényi család levéltárában 1800-tól kezdődően csaknem minden évből fennmaradt Bolhó és Darány jobbágy és zsellérsnépességéről összeírás az 1810-es évek közepéig. Ebből előlegeznék néhány megállapítást. Kiírta mindkét községből az egész telkesek teljes családlétszámát, ezt összegezte, s ennek alapján valószínűnek tartja, hogy egész telken általában nagycsaládok élnek. A horvát lakósu Bolhón 1800-ban 10 egész telkes háztartásban 141 ember élt, ami telkenként 14,1 fő. A következő évben 12, azután is általában 10 fölött. A magyar lakósu Darányban ugyanekkor kevesebb az egész telken élők átlag lélekszáma, így 1801-ben 7,1 fő. Szuhay Péter szerint olyan háztartásban, ahol 7-8 főnél több él, már valószínűsíthető a kiterjesztett családháztartás vagy a többesaládos⁸ háztartás szisztémája. Mindenesetre a XIX. század elején nagyon gyakori jelenség lehetett Somogyban

a nagycsaládi szervezet, hiszen Apáti Kiss Sámuel jelzi egy megjegyzésével: "Itt sok jobbágyok egy kis szoros szobában vejjekkel, menyőkkel kilencen-tizen is együtt laknak⁹. Ha azonban csak létszámokkal dolgozunk, mint Szuhay Péter úgy a 7-9 éppúgy jelenthetnek kiscsaládot, mint több generációs nagycsaládot, mindenestre 7-9 körül van ez a határ eset. De ily módon az együttélők minőségének ismerete nélkül nem szabad számokkal bizonygatni. Későbbi adatok is bizonyítják, hogy a Dráva menti horvátok két csoportjánál /Lakócsa és környéke és a Babócsa-Berzence közötti terület horvátjai/ más vonásokat őrző¹⁰ és elterjedtebb család /és egyéb/ szervezeti forma volt, kisebb földterületen is együtt tartottak népes családot /1920 körül 10-12 holdon is 10-15-en/, inkább eljártak más munkákra is /béreltek földeket feles, hazmados, vállaltak erdei munkát, aratást/, és szórványosan az 1950-es évekig számolhatunk vele. A belső-somogyi módosabb református őslakos falvakban viszont 1920-30 között már alig vannak nyomai a nagycsalád szervezetnek. Szintén más jellegű volt a szuloki és barcsi németek dohánytermelésre koncentráló több generációs család szervezete.¹¹

A saját kutatásaim általában a reformkor végétől kezdődő időszakról érték tetten a nagycsaládi szervezet szerepét bizonyos néprajzi jelenségeknél a belső-somogyi falvakban. Még áttételes emlékezésmagyagokat is figyelembe kellett venni. Egyik jóeszi csekölyi adatközlőm, aki dédapjától

még a jobbágyidőkre vonatkozó történeteket hallott elmondta, hogy a robot teljesítésére a családfők kijelöltek, ha volt ilyen, a családból egy idősebb, de még munkabíró embert és mindig az ment, különösen a földesur távoli birtokaira pl. a csökölyiek Görgetegre és Karádra nem a család legmunkaképesebb fiataljai.¹²

Emlékeznek továbbá arra is, néhány családban, hogy a jobbágytelek olyan osztódásakor, mikor a családból nősiléskor kivált a családfő egy vagy több fia, általában kétfelé osztódott csak a telek, rendszerint egy fiu maradt az apjával nősilése után is, egy kapott a jobbágytelekből, a többi fiu, ha önálló akart lenni valamennyi pénzt kapott, jobb esegben házat építettek neki és vagy zselléreként vagy cselédként kezdte életét vagy "vőnek ment" valahova. A lányok szintén csak kevéske töredéket kaptak a családi vagyontól, még kevesebbet mint a fiuk. Szuhay Péter idéz a Széchenyiek családi levéltárából 1801-ből ilyen osztozkodást Bolhóról, ahol az egész telek a Berkits család háztartása három felé osztódik, de maga a telek csak kétfelé, a harmadik családfő zselléreként tűnik fel később.¹³

A nagykorpádi Vajda család történetében szintén volt ilyen szétvállalkozás 1848 előtt emlékezet szerint. Vajda György nevű ősziknek 6 gyermeke közül egy maradt az apjával József egy fertál földdel, János nevű fiának vett egy házat és kapott az is 1/4 jobbágytelket, György nevű fia valamennyi pénzt kapott, az Belegbe nőült, a három lány csekélyke

hozományt kapott.¹⁴

A jobbágyfelszabadítás utáni időszakban a korábbi feudális joggyakorlat alapján történt ugyancsak az osztzkodás. Ekkor is az volt a cél, hogy ne aprózódjon el a birtok. Ezek a vagyonmegosztási jegyzőkönyvek már nem a földesuri, hanem a járási iratok között találhatók.

Drávaszentesen pl. 1853-ban Kovács Imre és József osztja $\frac{2}{4}$ és $\frac{2}{4}$ arányban a család ingatlan és ingó vagyonát.¹⁵ Ugyanitt Turner Márton és József osztzkodásukkor három fertály telket, Turner Iván egy fertály telket kapott az osztzkodásuknál. Az épületeket is $\frac{2}{3}$ - $\frac{1}{3}$ arányban használták később.¹⁶ 1854-ben a komlósi Tóth János $\frac{2}{4}$ telkes polgár kettévállalkozott fiával Tóth Józseffel $\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{4}$ arányban /földek/, az épületeket fele-fele arányban de az apáé maradtak a butorok, szerszámok.¹⁷ Több vagyonleltár már egy korábban megosztott birtok néhány évvel későbbi állapotát tükrözi pl. a csurgói Szentkirályi József felperes vagyona, azaz egy negyed telek szántófölddel és réttel, fél ház, fél borona istálló, fél boronás kamra 1854-ben.¹⁸

Népi építkezéskutatásaim során a reformkor végén illetve azt követően épített lakóházak esetében gyakran bukkantam olyan családokra, amelyek a ház építésekor még együtt gazdálkodtak, s a lakóépületben elég sok személyt kellett elhelyezni. Ennek megfelelően szoba és konyhaméretük valamivel nagyobb volt, mint azoknál a házaknál, amelyeket eleve

kis családnak szántak.

Igy a csökölyi az 1843-ban épült Korcz János Miklós féltelkes jobbágynek¹⁹ és családjának szoba-konyha-kamrás beosztású lakhelye /Lőrinc u. 54/ melynek szobája 5,6x4,9 m. konyhája 5,4 x 4,9 m. nagyobb létszámú családnak készült. A család 1860 körül szétvált, két ikerfiuk nőülésekor, Korcz György maradt otthon, Jánosnak szemben a tulsó soron építettek házat. Ugyancsak fél helyes polgároké Nagy Mihályé és Sámuelé volt a Rózsa u. 20. számon lévő lakóház. Ezek együtt gazdálkodtak, míg ki nem halt a család /1910-es évek/. Ez az épület is a falu-rendezések idejéből való, meglévő épületet telepítettek ide akkoriban át. Szobája ennek is aránylag nagyméretű /5,20 x 4,50/. Ugyanakkor a Nagy utca 35-ben lévő vele kb egykorú szegényparaszti hajlék szobája 4,95 x 3,95/, konyhája 4,20 x 3,95.

Kisbajomban az egyik zsuppos lakóháznál /melynek konyhája és kamrája jóval régebbi, mint a szoba gerendázata, a tetőszerkezet is eltérő hátul ollóágas-szelemenes régebbi típus, elől szalufás/ kiderült, hogy esztozkodásnál 1860 körül kettévágták az épületet, az elejét elvitték, a megmaradt rész elé pedig az akkor divatos mód szerint pótolták a szobát. Emlékezet szerint a dédszülőké volt, nyolcan voltak testvérek, a jelek szerint kettéosztódott itt is az ingatlan vagyon, de külön telekre is költözött az egyik fél.¹⁹ Másutt is emlékeznek arra, hogy annyira nagy vita volt az öröklés körül, hogy szétvágták az épületeket is. Gyakoribb volt, hogy

egy beltelken laktak a különváló családok és felesben vagy hazmadában használták a lakó- illetve gazdasági épületeket és a kútat.²⁰ Széles telek esetén idővel kettéválasztják, s a fiatalabb fél a leválasztott részen épít.

Közös konyhahasználathoz a kemencét beosztás szerint felváltva fűtötték el, tűzhely padkát, katlant lehetőleg mindegyik család rakatott magának, s egyéb holmijaik elhelyezésénél szigorúan csak egyik felét vették igénybe a konyhának.

Dél-Somogyban Babócsán és környékén magyaroknál és horvátoknál is gyakori volt, hogy fallal választották el a konyhát, mégha négy lépésnyi lett is. De északabbra is akadt erre példa.²¹

A belső-somogyi jobbmodu református családoknál a XIX. század közepétől az egyre erőteljesebben jelentkező és durvább módszerektől sem visszariadó, egykézésbe torkolló születéskorlátozás mind a kis, mind a nagycsaládok számára fogatkozásához vezet. A jelenség nem egyszerre lép fel még Belső-Somogy területén sem, pl. az u.n. Sziget vidéken /Daránytól Csokonyavisontáig/. Valószínű már a XIX.sz. első felében, Csököly, Csurgó környékén később. De pl. e területen belül is maradtak olyan református falvak, ahol még 1920-30 körül sem az egyke az ideál, hanem 2-3 gyermek van, csak a 4-5 gyermekest szólják meg /Beleg, Nagykorpad/. A Dráva menti két horvát csoportnál sem, de a szuloki és barcsi németeknél nem ültött ilyen komoly méreteket a születéskorlá-

tozás, mint a környék református falvaiban egykézéről nem is lehet beszélni.²²

A megcsappant létszáma módosabb belső-somogyi református családoknál azt a formát igénylik, amikor a "birtokban" lévő gazdával és feleségével egy nős fia marad, a többi gyermek, ha van ilyen csak házasságukig, azután külön kezdenek életet. Gyakoribbá vált, hogy valaki vőnek ment, mert egyetlen lányukat nehezen adták ki a háztól. Inkább cselédlegényt, gazdacselédet is odafogadtak vőnek, hogy a munkáskezet ily módon biztosítsák²³. Utód nélküli gazdák sok esetben szegény rokongyereket, vagy legalábbis falubelit, de idegent is örökbe fogadtak, volt, hogy kettőt is és azok kiházasítása után két fiatal párral gazdálkodtak együtt, pontosabban szólva irányították őket a munkák ellátásában²⁴, a gazda-család viszony jellemezte többnyire ezeket a kapcsolatokat. Minthogy a volt fél és egész telkes gazdák utódainál előfordult, még a XX. sz. első évtizedeiben, helyenként még később is a korábban gyakoribb nagycsaládi szervezet. Ezek a családok a falu szeme előtt voltak, őket talán most már egyedinek tűnő vonásaikért jobban is figyelték, mint korábban. Ezért eléggé plasztikusak, elevenek ezek a késői adatok.²⁵ "Három fertál, fél sessió már elbirt nagyobb családot." Aki a legöregebb volt a családban annál volt a kassza, a fiataloknak nem volt pénze. Nálunk pl. a nagyapámnál volt a pénz, a birtok, az apósunknak, anyósunknak ugy kellett tenni, ugy kellett könyörögni, hogy egy-két fillért adjon

nekik. Az ő vállára nehezedett a családnak az egész gondja, őrá a ruhák beszerzése, lábbelik megvétele. Az ment a vásárra, és az vett nekik, mentek vele" - mondja Vajda József nagykorpádi lakos. Felesége is nagycsaládból jött férjhez, ő így nyilatkozott: "Nálunk pedig a nagymamám volt, a nagypapám az olyan szerényebb volt, a nagymamám gazdálkodott." "Itt Nagymartonban Nagy Gyuri Kovácséknál három menyecske volt a háború /II. világháború/ előtt. Sós Ferencéknél két fiu volt otthon, megnősültek, együtt maradtak. Az öreg gazdálkodott, az öregasszony főzött, a fiatalok mentek dógoznyi. Sósék jól álltak, cséplőgéptyúk is volt, de Kovácsék se voltak szegények."

"Nagykorpádon Farkas Ferencnek /1920-40 körül/ három fia is otthon volt, mikor családosodtak, már felnőtt gyermekeik voltak, akkor váltak el."²⁶

A vagyon urainak az atyának és feleségének kizárólagos döntési joga nemcsak a több generációs együttélő családokban, de akkor is érvényesült, ha csak egyetlen házaspár gyermekük maradt velük. Hasonlóképpen érvényesített jogát több testvér együtt gazdálkodása esetén a legidősebb testvér és felesége a fiatalabbak felett.

Csökölyi, kisbajomi, rinyakovácsi népi táplálkozás-gyűjtéseim során fény derült arra, hogy miként történt a nagycsaládokban, illetve legalább két generáció együttélése során a táplálkozásra szolgáló készletek besztása, elkészítése.

Az idős gazdaasszonyok "örözték a fakanalat", nem szerették, ha valaki más is belenézött a zseirosvendő^übe." Ha valaki kifogást mert tenni az étel ellen, "mögpirongat-
ták, hogy má' épazallná a vagyont." A fiatalabb asszonyok tavasztól őszig a mezőn dolgoztak, télen a len- és kender-
munka kötötte le az idejüket, de nem is engedték sütni-főz-
ni nekik. A főzési tudomány ilyen fokú őrzése az eredményez-
te, hogy 60-70 éves is elmúlt sok asszony, és mivel élt még
a családban a nálánál idősebb anyósa vagy anyja, önállóan
még levest vagy kelt tésztát sem készített²⁷. Ezért is volt,
hogy a lakodalmak, halotti torok szakácsnői is mind idős
asszonyok voltak. Ezért is nevezték a lakodalmat követő
eseményt a szakácsnék bálját "banyabillegetőnek".²⁸ Nem-
csak a többgenerációs u. n. patriarchális nagycsaládok té-
mája, de egyáltalán a jobbágy- és a szabadparaszi család
és munkaszervezet kutatása hátra van még Somogyban. Vázla-
tos hozzászólásomban csak néhány jelenségre igyekeztem rá-
mutatni, amelyből a néprajzkutató kiindul egy-egy ilyen
természetű kérdés felvetésénél. Hogy a szabadparaszi gaz-
dálkodás időszakától számítható a nagycsaládi munkaszerve-
zet végső felbomlása, az tény. Az is igaz, hogy a kapita-
lista fejlődés bizonyos lehetőségei pl cséplőgép birtoko-
lása /nagymartoni példa/, dohánytermesztés, /németeknél/
vagy különböző bérleti, kiegészítő kereseti lehetőségek
/Dráva mentén/ ebben az időszakban is konzerválhatták ezt
a formát. Addig míg azok a korszakok nem isméttek számunk-
ra, amelyekben még előremutató, a fejlődést elősegítő ti-

pus volt a patriarchális nagy család, illetve az egy kenyéren élők különböző típusai, nem tudjuk megérteni a későbbi időszakot, amikor már csak nyomaiban és a fejlődés gátjaként létezik nemcsak a többgenerációs család, de annak átmeneti formái is.

J e g y z e t e k

1. Ila Bálint, A gömöri jobbágyság a XVII-XVIII. században az urbérrendezésig. Budapest 1938.
Molnár Erik, A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. Budapest 1949.
2. Veress Éva, A jobbágycsalád szervezete a sárospataki uradalom falvaiban a XVII.sz. közepén. TSZ.1958. 379-429.
3. Veress É. i.m. 402-411.
4. Tóth Zoltán, Somogy megye XVIII. századi népességi viszonyaival foglalkozó cikkeiben nem vette figyelembe ezt a jelenséget még a családatlaglélekszámok konstruálásánál sem.
5. Horváth József, Egyházlátogatási jegyzőkönyv Somogyvárról és leányegyházairól, SMK.2. 1975. 235-248.
6. Knézy Judit, Csököly népének gazdálkodása és táplálkozása /XVIII-XX.sz./ Kaposvár 1977. Somogyi Almanach 26.5.
7. Szuhay Péter, Kísérlet Dráva-menti történeti csoportok meghatározására. 1977. Somogy Néprajza II-be leadott kézirat.
8. Sok tekintetben Andorka Rudolf családtipológiájára támaszkodott.

9. Apáti Kiss Sámuel, Értekezések Somogyról, Tud.Gyüjt.18 22.
10. Szuhay Péter ir pl. a rokonsági terminológia eltérő voltáról a Babócsa környéki horvát és magyar lakosságnál, valamint a horvátoknál az u.n. menyecskebirtokról /a horvátoknál a menyecske megtarthatta földhozományának teljes vagy részleges jövedelmét - ez ugyan elég késői fejlemény, de magyaroknál ki sem alakult. Szuhay P, Néprajzi gyűjtések Babócsa környékén SMK.2. 1975. 313. Sokkal valószínűbb, hogy bizonyos nemzetiségi sajátosságok a szláv zadruga maradványai miatt eltérő vonásai is vannak a horvát nagycsaládi szervezetnek a magyarétól.
11. T.Mérey Klára hívta fel a figyelmet /Somogy megye mezőgazdasága 1780-1848.Kaposvár/ idéz egy vitát, a Magyar Gazda hasábjairól 1845 jun.7. /764./ és 1846.május 31 /644/ - amelyben szó kerül arról is miként szervezi meg családjában a német apa a munkát, anyagilag érdekeltté téve őket.
12. Saját gyűjtés, Kispál József ref. 80 éves paraszt közlése, az ő dédapja volt 1848 körül a csökölyi bíró.
13. Sommásan foglalja össze K.Pap János csurgói diák című önéletírásában /Kaposvár 1939 9./ az 1848 előtti örökösödési jogot, ahogy a nép emlékezetében pl.Kutason élt 1848 előtt, sőt még azután is a földműves osztálynál az volt a szokás, hogy a birtokot a fiugyerek örökölte, a leány pénzt, vagy egy borjas tehenet kapott, mikor férjhez ment. A beházasítás csak ott szokott előfordulni, hol csak leány-örökös volt, ha több fiutestvér volt,

- akkor azok elházásodtak oda, hol nem volt fiu a családban.
14. Vajda József ref. /sz.19 / nagykorpádi lakos közlése.
 15. SML Nagyatádi cs.kir. járás 1853. 113.sz.
 16. SML Nagyatádi cs.kir. járás 1853. 112.
 17. SML.Nagyatádi cs.kir. járás 1854.ápr.4. 5.sz.
 18. SML.Csurgói cs.kir. járás 1854. /70
 19. Knézy Judit, A favázás lakóházépítkezés a Belső-Somogyi Csököly, Gige, Rinyakovácsi és Kisbajom községekben, SMK 1. 1973- 209-226.
 20. 1860 körül a Zselic és Belső-Somogy déli felének magyar falvaiban már gyakran ilyen szándékkal szoba-konyha-szobásnak épülnek lakóházak, ekkor még mind a két szobát lakják a különvált családok. Csak a XIX.sz.vége felé kezdenek olyan célból két szobát építeni, hogy az első az u.n.tiszta szoba vagy szép szoba csak reprezentációs célt szolgáljon, azaz aludni már nem aludtak benne.
 21. Az egész megye területén felfedezhetők.
 22. Gönczi Ferenc, A somogyi gyermek Csurgó 1938 31-37.
 23. Sokszor célzatosan fogadtak legényembert fel gazdacse-
lédnek azok a családok, ahol egyetlen lányukhoz nem-
igen kaptak vót.
 24. Csökölyből a Lőrinc utca 13-ból előkerült olyan kettős
különálló kamra, melyben két ilyen örökbefogadott test-
vér lakott a házastársával nagyon szegényes körülmények
között. Az öregek szobájába be se léphettek.

25. A néprajzi szakirodalomból erre az időszakra, de más területekre vonatkozóan Mérvay Judit Asszonyok a nagycsaládban Budapest 1956 és pl. Fél Edit, A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson Bp. 1944. Nagykerpádon, Belegen, Úrsurgónagymartonban, Csökölyön.
26. Saját gyűjtések feleségétől.
27. Knézy Judit, A táplálkozás szokásai és rendszere Gige, Csököly, Rinyakovácsi és Kisbajom belső-somogyi községekben, SMK.2. 1975. 104. 105.
28. Szelei Balázné, A leányvásártól a banyabillegetőig. Kézirat Rippl-Rónai Múzeum Adattára.

